

Svedok istorije pred istoričarem, istoričar sa svedokom istorije

Profesionalna javnost u svim zemljama bivše Jugoslavije dugo je čekala na knjigu hrvatskog istoričara Tvrтка Jakovine o Budimiru Lončaru, poslednjem ministru inostranih poslova ove danas nepostojeće države. Podjednako dorusli svojim ulogama, istoričar i svedok istorije rad na knjizi započeli su razgovorom 13. jula 2004. godine. A zatim su, kao da pred sobom imaju sve vreme ovoga sveta, *razgovarali* do 2019/20. godine, kada su Frakturi predali rukopis za štampu. Već se javljala sumnja da će rukopis ikada biti završen. Na dugo nastajanje knjige uticale su, međutim, dve činjenice. Najpre, sadržaj knjige kao pokušaj razumevanja vremena, prostora i ljudi jedne male zemlje u svetu posle Drugog svetskog rata. A zatim, izvesne inovacije u metodu rada na knjizi takođe su zahtevale vreme.

U toku dugog zajedničkog rada istoričar i svedok istorije su se sprijateljili. Družili su se i privatno, zajedno su putovali i letovali. Retka prednost istoričara da svedoka istorije posmatra izbliza (porodični život: supruga i sinovi, prijateljstva, navike i interesovanja) mogla je postati i opasnost da se izgubi distanca i podlegne fascinaciji ličnošću osobenog svedoka istorije. Istoričar je prema saznanjima koja je dobijao na osnovu prednosti bio oprezan, a od opasnosti se štitio alatom sopstvenog zanata. Tvrtko Jakovina čvrsto stoji na stanovištu da je „povijesna disciplina prije svega utemeljena na činjenicama (...) Posao je povjesničara prije svega ulazak u arhive, razgovor sa svjedocima“.

Imajući u vidu pomenuta pravila zanata, Jakovina je ostvario uvid u sve dostupne istorijske izvore. Neki su, uprkos političkoj retorici o otvorenosti arhiva, i za njega ostali iza zatvorenih vrata. Ali, značajna novina njegovog metoda je da postojeće izvore nije samo *koristio*, nego ih je *povećavao* i *obogaćivao*. Tako je stvorio vlastiti fond izvora koji namerava da smesti na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, ili na neko drugo odgovarajuće mesto, kako bi njime mogli da se koriste studenti i budući istraživači. Već to sugeriše zaključak da se nijedno istraživanje nikad ne može smatrati dovršenim.

Drugu važnu novinu, koju iz bioloških razloga neće moći da koriste budući istraživači, predstavljaju razgovori Tvrтка Jakovine sa brojnim savremenikima Budimira Lončara. Niko od pozvanih nije odbio razgovor, a istoričar je umeo da ih pita i sluša, da njihove pojedinačne iskaze povezuje u male celine (periodi, događaji, ličnosti) i sa svim tim ponovo odlazi svedoku istorije koji je bio u fokusu njegove pažnje.

Sam Budimir Lončar tokom svoje poluvekovne diplomatske službe nije vodio dnevnik. Ali je, zahvaljujući i činjenici da je trajno bio posvećen istim pitanjima (svet i spoljna politika Jugoslavije) razvio i sačuvao zadivljujuće pamćenje. Uz to, i ličnu dokumentaciju koju je, i posle odlaska iz Beograda, imao uz sebe. Sećanja Budimira Lončara su na više načina proverljiva. U svakom slučaju, bez njih, po mišljenju Tvrтка Jakovine, nijedan istoričar nikada ne bi mogao da napiše njegovu biografiju. Ali, ni istoriju spoljne politike socijalističke Jugoslavije. Stvarno nedeljivo, to je tako moralo biti i za istoričara.

*

* *

Između istoričara i svedoka istorije postojala je stalno izvesna napetost. Istoričar je, od samog početka, želeo da napiše biografiju diplomate, „jednog od najvažnijih i najautentičnijih koje smo ikada imali na južnoslavenskom prostoru, svakako jednom od najvažnijih i najutjecajnijih među Hrvatima“. Već to je bio vrlo ambiciozan cilj. Jer dobre biografije su u hrvatskoj historiografiji, kao i u historiografijama svih južnoslovenskih naroda, retke, a biografije diplomata gotovo ne postoje. Domaćih uzora, dakle, nije bilo. Svedok istorije želeo je knjigu „o budućnosti svijeta s obzirom na vanjsku politiku Jugoslavije“. Iz te napetosti je, kao krajnji

rezultat, proizašlo i jedno i drugo: i biografija osobenog diplomate i istorija spoljne politike socijalističke Jugoslavije. Ali i više od toga. Po logici da svako vreme ima prema sebi i istoriju, istorija druge Jugoslavije – u vreme sukoba sa epohalnim promenama u svetu, ratova za teritorije i raspada države – lišena je misaonosti i čak je politički vulgarizovana. U svom pretežnom delu, ona je postala servis nacionalističkih partikularizama i izraz patrijarhalne zatvorenosti. Adekvatna političkom voluntarizmu da u istoriji *hteti* u isto vreme znači i *moći*. Zašto se i kako se to dogodilo?

Knjiga Tvrтка Jakovine o Budimiru Lončaru, tačnije sa Budimirom Lončarom, nastoji da odgovori na ovo pitanje. U tom smislu, ona, po mome mišljenju, predstavlja novu stranicu u čitanju istorije socijalističke Jugoslavije. To je knjiga „o promenljivoj ulozi jedne zemlje i trajnoj ulozi pojedinca“. *Zemlje* koja je obnovljena u antifašističkom ratu pod vođstvom revolucionarne partije, na osnovama republikanizma i federalizma. Koja je, uz revolucionarnu smenu vlasti, doživela svestrani razvoj, a kroz sukob sa Staljinom 1948. godine odbranila nezavisnost kao pravo na sopstveni put razvoja. Antifašističkom borbom (1941–1945) i sukobom sa Staljinom (1948) postala je deo sveta i stekla visok međunarodni ugled. *Pojedinca* koji je sazrevao u godinama uoči Drugog svetskog rata (Lončar je prvo postao antifašista pa član KPJ – 1943), učestvovao u narodnooslobodilačkoj borbi na čelu sa revolucionarnom partijom, a zatim u uspostavljanju nove vlasti i izgradnji države u skladu sa ideologijom (pokazaće se i sa mogućnostima) Komunističke partije. U svojim dubljim slojevima – što ni Lončar ni Jakovina ne naglašavaju eksplicitno – knjiga je promišljanje odnosa između oslobodilačke borbe i revolucije, masa okupljenih oko ideje jedinstva i bratstva u jednakosti, i komunističke elite podeljene na zagovornike modela ruske revolucije i sovjetskog socijalizma i zagovornike stalnih socijalnih reformi i razvoj socijalističke demokratije koja nije zanemarivala ni ideje zapadnoevropske socijalističke levice. Taj sukob je latentan: od stvaranja Komunističke partije Jugoslavije (1919), preko njenog više instinktivnog sukoba sa Staljinom 1948. godine, zatim uvođenja samoupravljanja i istovremenih pokušaja iskoraka 50-ih godina (Milovan Đilas), 60-ih godina (privredna reforma, reforma partije, ustavne promene u pravcu decentralizacije), najzad, 70-ih godina (nove tendencije u komunističkim partijama Slovenije, Hrvatske, Srbije, Makedonije). Ove su tendencije bile rezultat višestrukih promena u svetu (tehnoloških i informatičkih), u međunarodnom komunističkom pokretu (XX kongres KPSS, događaji u Mađarskoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj, neuspele reforme u svim zemljama real-socijalizma, pojava evrokomunizma). U Jugoslaviji, promene su pratile procese nacionalnih integracija unutar federacije i pored brojnih ograničenja i uticale na ustavne reforme, ali i na sve druge reforme, uključujući i reformu Partije. Neizbežne su bile podele u jugoslovenskom partijskom vrhu (1961/62) na pitanju: kuda dalje? Posle više kolebanja odgovor je, na ličnu inicijativu Josipa Broza Tita, dat zaokretom koji je izvršen u Partiji 1971/72. godine, kada je zapravo odlučena sudbina Jugoslavije posle Josipa Broza Tita, nepunu deceniju pre njegove smrti.

*

* *

Kada bude prolazio kroz izvrsne stranice knjige Tvrтка Jakovine sa Budimirom Lončarom o Sukarnu, čitalac će neizbežno praviti upoređenja sa Josipom Brozom Titom. Simbol jedinstva zemlje, Sukarno je postao činilac njene podele. I u manjem delu jugoslovenske komunističke elite postojala je svest da se prvi deo složene uloge Josipa Broza Tita kao istorijskog vođe iscrpeo.

U generaciji jugoslovenskih komunista koja se formirala 30-ih godina 20. veka – u godinama diktature kralja Aleksandra Karađorđevića s ciljem da se zemlja potpuno centralizuje i unitarizuje, zatim, pobede fašizma u Italiji i nacizma u Nemačkoj – nikada nije bila upitna istorijska uloga Josipa Broza Tita u organizovanju revolucionarnog subjekta (strogo centralizovane, kadrovske partije po ugledu na SKP(b)) sposobnog da se svemu tome

suprotstavi. Pogotovo je bila neupitna njegova uloga u ratu protiv okupatora, koji je ujedno bio i građanski rat. I visoki dužnosnici vojske Trećeg Rajha priznavali su Titu sposobnost da u bezizlaznoj situaciji stvori snažnu oružanu silu i započne obnovu države na novim osnovima. I, dakako, odlučujuću ulogu u suprotstavljanju Komunističke partije Jugoslavije Staljinu 1948. godine. Međutim, ideološki, Josip Broz Tito je, i pored ključne uloge u definisanju autentičnog jugoslovenskog samoupravnog socijalizma, ostao veran sovjetskoj paradigmi. Za njega je partija organizovana na principu demokratskog centralizma bila, od početka do kraja, *alfa i omega* njegove političke filozofije i načina vladanja. Bio je odlučan, često i brutalan, u zaustavljanju svakog pokušaja da se taj princip izmeni. Simbol jedinstva zemlje, on je to jedinstvo shvatao kao čvrstu centralnu vlast čiji su garanti bili Partija i JNA. Ovaj se dramatičan istorijski proces možda najbolje ogleda u spoljnoj politici socijalističke Jugoslavije. A ova politika opet – zbog najdublje utemeljenosti i kontinuiteta u profesiji – u ličnosti Budimira Lončara.

*

* *

Neposredno posle Drugog svetskog rata, Budimir Lončar je radio kao načelnik OZNA-e u Zadru, a zatim u Ministarstvu unutrašnjih poslova u Zagrebu. To nije bila nikakva tajna, ali Lončar o tome nije nikada govorio, ni onda kada su to protiv njega počeli da upotrebljavaju hrvatski i srpski nacionalisti. Kao da je to prepuštao istoričarima. Bio je u pravu. Tvrtko Jakovina je to pitanje skinuo sa dnevnog reda služeći se metodom istorijske nauke: „Prije svega ulazak u arhive, razgovori sa svjedocima“.

U diplomatsku službu Budimir Lončar je stupio 1950. godine. To je vreme prekida svih odnosa, uključujući i ekonomske, zemalja socijalističkog lagersa sa Jugoslavijom. U pitanju je bio ne samo opstanak režima (Sovjeti su podrazumevali promenu u korist ortodoksnijeg režima), već i bukvalno preživljavanje zemlje. U tim dramatičnim okolnostima, kada se još uvek dokazivalo da Jugoslavija nije Trojanski konj u sovjetskom lageru, pomoć je tražena od ideološkog protivnika. Interesno okretanje Zapadu vodilo je jačanju diplomatske službe. Pored obrazovanih i iskusnih „vojnika Partije“ (Aleš Bebler, španski borac, slovenački revolucionar, predstavnik Jugoslavije u Ujedinjenim nacijama, govorio je italijanski, francuski, ruski, španski, engleski), u diplomatsku službu dovođeni su i mladi, perspektivni kadrovi.

Budimir Lončar je postepeno otkrivao: diplomatiju kao profesiju i zanat, i spoljnu politiku kao filozofiju. Učio je i od onih sa kojima se slagao (Aleš Bebler, Leo Mates, Jože Brilej, Josip Đerđa), ali i od onih od kojih se razlikovao (Vladimir Popović). U razgovorima sa Jakovinom, Lončar je stvorio jedinstvenu galeriju njihovih portreta. U toj se galeriji izdvaja ličnost Koče Popovića. Intelktualca građanskog porekla, francuskog đaka, nadrealiste, španskog borca, komandanta Prve proleterske brigade, vojskovođe, načelnika Generalštaba JNA, najzad – ključne ličnosti u koncipiranju spoljne politike Jugoslavije posle 1948, u vreme blokovske podele sveta i Hladnog rata.

Josip Broz Tito je bio *pragmatičan*: sačuvati nezavisnost zemlje, dakako i svoj položaj, ne menjajući suštinu čija je matrica bila revolucionarna. Pragma je imala rezonancu i u masama. Koča Popović je *mislilo strateški*: sačuvati nezavisnost zemlje, menjajući postepeno upravo ideološku matricu čiji je izraz i određena spoljna politika. To je uslovljavalo međuzavisnost između njih dvojice koje je svaki od njih na svoj način bio svestan. Nigde se to tako jasno ne ogleda kao u spoljnoj politici socijalističke Jugoslavije. A ova, opet, u ličnosti Budimira Lončara. Intelktualac široke kulture (poznavanje poezije i pozorišne umetnosti, slikarstva i vajarstva), od svoje 25. godine okrenut svetu sa svim njegovim različitostima i složenostima. Čovek forme i neke urođene gospodstvenosti. Ima ljudi koji su gospoda po poreklu i onih koji su, iako plebejskog porekla, to po svojoj prirodi. Budimir Lončar je od ovih drugih. Godinama je stajao pred istoričarem i strpljivo, još jednom, prolazio kroz svoj život i rad. Kroz istoriju spoljne politike socijalističke Jugoslavije. U suštini, kroz istoriju zemlje.

Istoričar je postepeno otkrivao ličnost jedinstvenog svedoka istorije, ne skrivajući da je u tome profesionalno uživao. To prenosi i na čitaoca, dokazujući da je za dobro historiografsko delo, a to znači i čitljivo, neophodan dar dobrog pisanja. Da se u knjizi Tvrтка Jakovine sa Budimirom Lončarom sve „složi“, doprinos je dala i izdavački prestižna Fraktura.

*

* *

Iz knjige Tvrтка Jakovine sa Budimirom Lončarom proizlazi zaključak da je u jugoslovenskom ministarstvu spoljnih poslova bila stvarna *alternativa* sovjetskom modelu socijalizma. Iz ideološke bojazni da ne „pređe“ na zapadnu stranu, ministarstvo je bilo pod višestrukom kontrolom. Ne samo Josipa Broza Tita kao predsednika države i posebno predsednika Partije, nego i civilnih i vojnih bezbednosnih službi, kao i pojedinaca koji su pretendovali na posebnu političku ulogu (Aleksandar Ranković). Među ambasadorima i ministrima inostranih poslova socijalističke Jugoslavije bilo je briljantnih pojedinaca. Oni su u Koči Popoviću, na čelu ministarstva od 1953. do 1965. godine, videli tvorca filozofije spoljne politike Jugoslavije posle 1948. i u godinama blokovske podeljenosti sveta i Hladnog rata, spoljne politike zemlje „s ruba evropskog kontinenta u vremenu kada je taj rub bio tačno između Istoka i Zapada i zbog toga izgledao i bio važan i prisutan“. Geografski položaj svake zemlje bitno utiče na njenu istoriju. Jugoslavija je posle 1948. godine izmicala istočnom bloku, ali nije mogla da postane deo zapadnog bloka (pokazalo se da kao celina, iz istorijskih razloga to neće moći ni posle 1989). Okrenula se zemljama Trećeg sveta i kroz Pokret nesvrstanih postala ne samo njihov glasnogovornik nego i važan činilac politike koegzistencije i mira u podeljenom svetu. Ali, možda najviše kod Budimira Lončara, i filozofija jednog pravednijeg sveta.

Nakon zaokreta u Partiji 1971/72. godine, čija je posledica bila i smena reformskog partijskog rukovodstva u Srbiji na čelu sa Markom Nikezićem, koji je zamenio Koču Popovića na mestu ministra inostranih poslova Jugoslavije, bilo je jasno da zemlja gubi sposobnost da odgovori na izazove na kraju 20. veka i da ulazi u opasan sukob s duhom vremena. Nije se moglo očekivati da ličnost intelektualne i moralne strukture Koče Popovića na pomenuti zaokret reaguje drugačije nego definitivnim povlačenjem iz političkog života. Posle razgovora sa Josipom Brozom Titom, Popović je podneo ostavku na funkciju člana Predsedništva SFRJ. To je bila strateška odluka: ako više nije mogao da utiče sa stanovišta *alternative*, on nije ni htio da učestvuje u njenom odbacivanju. Bio je to izraz razumevanja u kakvo opasno razdoblje ulaze jugoslovenski narodi, država i društvo.

Na filozofiji spoljne politike socijalističke Jugoslavije, čijim je kreatorom smatran Koča Popović, u jugoslovenskoj diplomatiji stvorena je škola mišljenja koja je profesionalizam stavljala iznad političkog voluntarizma, čak i iznad vladajuće ideologije. U razgovorima sa Tvrtkom Jakovinom, Budimir Lončar kaže da je na njega u životu, sem roditelja, a zatim i u karijeri najviše uticao Koča Popović.

*

* *

Prvo mesto u diplomatskoj karijeri Budimira Lončara bio je Njujork 1951. godine. Tu, u „središtu svijeta“, započelo je njegovo profesionalno sazrevanje. Iskustvo u Ujedinjenim nacijama, veze sa iseljenicima, kontakti sa jugoslovenskim umetnicima u Americi, susret sa Kočom Popovićem. Ali i prva politička lekcija: razlike između jugoslovenskih diplomata o karakteru sukoba KPJ sa Staljinom. Po Vladimiru Popoviću: odbrana nezavisnosti zemlje, uz očuvanje komunističke orijentacije. Po Alešu Bebleru: treba pronaći alternativu Sovjetskom Savezu. To je i vreme pojave kritike Milovana Đilasa i vere u mogućnost evolucije i *alternative* u društvu.

Lončar se iz Amerike vratio 1954. godine. Od 1956. godine je na čelu Grupe za analizu i planiranje, koju je on postavio i kojom je rukovodio do 1965. godine. Nazivan u knjigama o

spoljnoj politici „dušom“ i „srcem“ ministarstva, „GAP je“, po Darku Šiloviću, „bio Lončarevo dijete i vodio ga je dobro“. A Tvrтко Jakovina zaključuje: „Osam i pol godina na čelu Analize i planiranja i uz Koču, bilo je najplodnije i najdinamičnije u Lončarovoj karijeri“. Ali su tek sledile njene nove stepenice. Lončar je u Grupi za analizu i planiranje izrastao u vrhunskog profesionalca nezamenljivog u ministarstvu. Postao je njegov *drugi čovek, zamestitelj*, ironizirao je Veljko Mićunović.

Godine u Grupi za analizu i planiranje godine su zaošttravanja odnosa između blokova (Kubanska kriza). U isto vreme i odnosa u međunarodnom komunističkom pokretu (sovjetsko-kineski sukob; posle pomirenja, novi pritisci KPSS na SKJ zbog donošenja novog Programa; pad Hruščova i početak osamnaestogodišnje stagnacije i truljenja pod Leonidom Brežnjevom; ulazak trupa Varšavskog pakta u Prag, Avganistan). Lončar se sve više angažovao na pitanjima politike nesvrstavanja. Sam je smatrao da je u toku svoje diplomatske karijere tome „najviše dao“.

Lončar je bio angažovan u pripremama Prve konferencije nesvrstanih, a izbor Beograda za mesto njenog održavanja (5–10. juna 1961) smatrao je jednim od svojih prvih diplomatskih uspeha. Bio je šef jugoslovenske delegacije na pripremnim sastancima i na čelu grupe za izradu dokumenata Konferencije. Ali je tek njegovo angažovanje u pripremama Druge konferencije nesvrstanih bilo „ključno“ za njegovu vezu sa Pokretom nesvrstanih. Ta vezanost u čijoj je osnovi visoka profesionalnost, preporučila je Budimira Lončara za šefa jugoslovenske diplomatske misije u Indoneziji (1965–1969). U tom trenutku, izuzetno važnom mestu sa stanovišta jedinstva Pokreta nesvrstanih i uloge Jugoslavije u njemu. Između država Trećeg sveta manifestovale su se razlike u interesima. Pod uticajem Kine, preko Indonezije, došlo je do radikalizacije u njemu. U isto vreme, pokazalo se, po Lončaru, „da je Jugoslavija kao europska zemlja propustila vidjeti što je to nesvrstanim državama važno (...) nismo do te mjere vidjeli taj interes, tu preokupaciju, da se što prije likvidira kolonijalizam, neokolonijalizam i imperijalizam“. Trebalo je dokazati da je politika koegzistencije i mira pretpostavka za sve ovo. U pripremama Druge konferencije nesvrstanih Jugoslavija se zalagala za što šire učešće država Trećeg sveta, uz postavljanje izvesne granice (odbijanje učešća Morisa Čombea). U kakvoj je situaciji bila Jugoslavija u trenutku kada Budimir Lončar odlazi na svoje prvo ambadorsko mesto, a u kakvoj Indonezija u koju dolazi?

*

* *

Uoči odlaska u Džakartu Budimir Lončar je posetio Vladimira Bakarića, koji je za njega bio i intelektualni autoritet. Bakarić mu je tada rekao da se Jugoslavija nalazi pred velikim promenama. „Najbolje bi bilo da dođe do evolucije, da se reforme prihvate, a ekonomsku reformu morat će nastaviti politička, a ova mora imati i ideološku konotaciju, što možda neće proći lako.“ Od privredne reforme 1965. godine sve će se odvijati po ovom Bakarićevom predviđanju. Otuda je razumljivo što ga je Lončar „trajno pamtio“.

Vest o tome da je u Indoneziji izvršen udar zatekla je Lončara u zemlji. U Džakartu je stigao kad je zemlja već bila zahvaćena posvemašnjim nasiljem. U zemlji je, prema tadašnjim jugoslovenskim izvorima, ubijeno oko pola miliona članova KP Indonezije. Izgubljena je ravnoteža. Zbog važnosti Indonezije koja je uz Indiju bila najveća azijska zemlja u Pokretu nesvrstanih, u Beogradu se od tek pristiglog jugoslovenskog ambasadora očekivalo brzo dešifrovanje situacije. Za analitičnog Budimira Lončara ovo je, ipak, bio veliki diplomatski izazov. Jakovina će reći da ga je „iskustvo Indonezije odredilo za cijeli život“.

Udar je, prema njegovim izveštajima, izvršila vojska protiv Sukarna, koji je vladao na način „između srednjevekovnog sultana i modernog nacionaliste“. Oslonjen na Kinu, davao je koncesije indonežanskim komunistima čiji su apetiti stalno rasli. Pretendujući na svetsku ulogu Indonezije, Sukarno je učinio velike greške u spoljnoj politici (zaošttrio je odnose sa razvijenim zemljama, doveo do istupanja zemlje iz OUN, oslonio se na Kinu, nastojao da radikalizuje

Pokret nesvrstanih). Brzo se trošio. Izazivao je nezadovoljstvo naročito u nekim delovima vojske. Zbog simboličke uloge nije mogao biti zamenjen, a još manje uklonjen na neki radikalniji način. Ostao je prisutan i posle smrti: sahranjen je sa najvišim državnim počastima, oproštajni govor održao je general Suharto, njegovi spomenici nisu rušeni.

„Novi poredak“ sa generalom Suhartom, uz ministra inostranih poslova Adama Malika, ličnog prijatelja Budimira Lončara, značio je napuštanje spoljne i unutrašnje politike Sukarna. To je bilo izuzetno važno i za ugrađivanje Pokreta nesvrstanih u dijalog započet između Istoka i Zapada.

*

* *

Po povratku iz Indonezije, Budimir Lončar je postavljen za savetnika državnog sekretara Mirka Tepavca, koji je na tom mestu zamenio Marka Nikezića. Lončar je rukovodio najvećim sektorom (multilateral, nesvrstanost, analiza i planiranje). Ipak, ovaj period njegovog rada (1969–1973) u znaku je priprema za Treću konferenciju nesvrstanih u Zambiji (1970). Njeno održavanje sugerisao je još dok je bio u Indoneziji. Po povratku u zemlju, učestvovao je u svim fazama njenih priprema. Predvodio je jugoslovensku delegaciju na Pripremnom sastanku u Tanzaniji (13–17. aprila 1970), rukovodio grupom za pisanje dokumenata i materijala (i za Zambijce) i za izradu finalnog dokumenta konferencije (umesto zemlje domaćina) koji je bio „dobro usklađen s kretanjem svijeta“, sa obnavljanjem dijaloga između Istoka i Zapada, sa detantom. Sa odstojanja od pola veka, Lončar je u razgovoru sa Jakovinom (avgusta 2018), mogao s punim pravom da kaže: „Lusaka je bila moja od A do Ž“. Dobio je priznanje i od Josipa Broza Tita koji je u pripremama Četvrtе konferencije nesvrstanih, sada već bez Koče Popovića, Marka Nikezića i Mirka Tepavca, znao da prekine Lončara i kaže mu: „Opet Vi sa Zapadom“, što ovoga nije zbunilo.

*

* *

Druga polovina 60-ih godina 20. veka bila je za Jugoslaviju vrlo dinamična (pokušaj privredne reforme, uklanjanje Aleksandra Rankovića iz političkog života, studentske demonstracije, ulazak trupa Varšavskog pakta u Prag i kraj iluzije o socijalizmu *sa ljudskim licem*, Brežnjevljeva doktrina ograničenog suvereniteta). U isto vreme u Jugoslaviji, sve je izgledalo kao mirna smena generacija, dolazak nove generacije političara spremnih da pređu ideološku barijeru promenama. A onda 1971/72. zaokret u Partiji: vraćanje na njenu komandnu poziciju u društvu i povratak stare generacije. I na Istoku i na Zapadu ovaj zaokret je viđen kao okretanje Jugoslavije Sovjetskom Savezu. Došlo je do masovnih „čistki“ u privredi, kulturi, Partiji sa predznakom borbe protiv nacionalizma i separatizma, liberalizma i tehnokratizma, ali i *sovjetofobije*. Najtemeljnije promene izvršene su u Hrvatskoj (smena i državnog i partijskog rukovodstva) i Srbiji (smena partijskog rukovodstva). U krajnjem ishodu, zaokret u Partiji 1971/72. godine doveo je do gubitka kritične mase za neophodne reforme. Zbog svoje „ideološke konotacije“, one su, još jednom, zaustavljene na granici između dogmatske i liberalne paradigme.

U Državni sekretarijat za spoljne poslove, posle ostavke Mirka Tepavca, došao je Miloš Minić. Ugledni političar u Srbiji, veoma privržen Titu, Minić je bio bez ikakvog diplomatskog iskustva. Budimir Lončar je bio potreban i njemu. Međutim, iz Hrvatske je došao predlog da on bude postavljen za ambasadora u Bonu. Vladimir Bakarić mu je dao kratko objašnjenje: „Tražio je to Tito“.

*

* *

Mesto šefa diplomatske misije u Bonu bilo je višestruko važno za jugoslovensku diplomatiju, odnosno za jugoslovensku državu. Na radu u Nemačkoj nalazio se veliki broj jugoslovenskih građana. Postojala je brojna, politički heterogena, emigracija čiji je znatan deo

imao neprijateljski odnos prema socijalističkoj Jugoslaviji i bio spreman na terorističke akcije. Glavne su, ipak, bile ekonomske veze Jugoslavije sa Nemačkom: oko 40 posto svih veza Jugoslavije sa svetom. Od strateškog značaja bilo je, međutim, nastajanje jedne *nove Nemačke*. Saveznu Republiku Nemačku karakterisao je raskorak između ograničenog političkog suvereniteta i činjenice da je postala jedna od najmoćnijih ekonomskih sila u svetu. U savlađivanju tog raskoraka sadržan je proces pretvaranja SR Nemačke od objekta Hladnog rata u subjekt detanta. To je moralo biti izuzetno zanimljivo za ambicioznog diplomatu kakav je bio Budimir Lončar. Njegov ambadorski mandat u Bonu odredilo je njegovo nastojanje da razume upravo taj proces.

Na izborima u SR Nemačkoj 1969. godine pobedila je SPD. Za kancelara je došao Vili Brant. Kao tvorac Istočne politike, Brant je prihvatio realnost u Evropi i stvorio mogućnost da se održi Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji. Brant je 1973. godine posetio Jugoslaviju i razgovarao sa jugoslovenskim predsednikom, uputivši mu poziv da poseti Saveznu Republiku Nemačku. Ubrzo, već 1974. godine, Brant je zbog afere Gijom u svom kabinetu podneo ostavku na mesto kancelara, ali je ostao na mestu predsednika SPD. Novi kancelar postao je pragmatični tehnokrata Helmut Šmit, ali do promene Istočne politike nije došlo. U složenoj jugoslovenskoj diplomatskoj komunikaciji učinjeno je sve da poseta jugoslovenskog predsednika ne bude odložena. Bila je to, po mišljenju Jakovine, jedna od najvažnijih državnih poseta jugoslovenskog predsednika, uporediva sa sastankom trojice utemeljivača politike nesvrstanih na Brionima (1956) i dolaskom N. S. Hruščova u Beograd (1956). Ali i „jedan od zvijezdanih trenutaka u karijeri Budimira Lončara“.

Savezna Republika Nemačka bila je zainteresovana za stabilnost i prosperitet Jugoslavije. Videla ju je kao alternativu sovjetskom socijalizmu, zemlju čija je spoljna politika bila kompatibilna sa Istočnom politikom i glasnogovornika Trećeg sveta.

U uzvratnoj poseti kancelara Helmuta Šmita (Beograd, Dubrovnik, 1977) to je potvrđeno glavnim temama jugoslovensko-nemačkih razgovora: detant; Sovjetski Savez; spoljna politika Jugoslavije; Evropska zajednica i njena perspektiva; politika nesvrstavanja. Ali i priznanjem nemačkog kancelara Jugoslaviji „da je postala element ravnoteže u Evropi“.

U intenzivnim kontaktima jugoslovenskog diplomatskog predstavništva sa odgovarajućim organima SR Nemačke razmatrana su i rešavana mnoga otvorena pitanja jugoslovensko-nemačkih odnosa: položaj jugoslovenskih radnika, nadoknada ratne štete kao i nadoknada žrtvama nacističkog terora (Jugoslavija je u toku 1974. godine od SR Nemačke dobila 3,7 milijardi DM).

Budimir Lončar je napustio Bon sa najvećim priznanjima domaćina. On je kod njih cenio osećaj solidarnosti, spremnost na dijalog, samodisciplinu. Radio je mnogo, imao potrebu da čuje različita mišljenja, ali je od saradnika očekivao odgovornost. Svako svoje novo iskustvo nadograđivao je na prethodno. Bon je za Lončara, prema njegovom biografu, „najvažnija diplomatska dionica, mjesto gdje su svi talenti diplomata potvrđeni, a u Bonu se ponajviše jednako osjećao kao čovjek koji izravno utječe na odnose Istoka i Zapada u Evropi“. Na šta je naišao po povratku u zemlju?

*

* *

Na čelo Državnog sekretarijata za inostrane poslove, posle Miloša Minića, došao je hrvatski političar Josip Vrhovec. Novinar, dopisnik *Vjesnika* iz Londona i Njujorka, znao je jezike i bio obavešteniji o svetu. Ali i on je bio bez ikakvog iskustva u diplomatiji. I Hrvatskoj, i njemu lično, imponovalo je što je, posle Ante Trumbića i Ivana Šubašića, bio prvi Hrvat na tom mestu u istoriji jugoslovenske države. Međutim, sa službom u diplomatiji nikada se nije srodio. I njemu je, kao *drugi čovek*, bio potreban iskusni profesionalac Budimir Lončar, koji je drugi put postavljen za državnog podsekretara (1977–1979).

U toku ovog mandata, Lončar je najviše radio na pripremi Šeste konferencije nesvrstanih u Havani (1979). Pokret nesvrstanih bio je u krizi. Podjeljen na „levo“ i „desno“ orijentisane zemlje postao je objekt pretenzija velikih sila. Kuba je, podržana od Sovjetskog Saveza, nastojala da u Pokretu nesvrstanih preuzme mesto Jugoslavije, „razmjerno male, razmjerno razvijene, bijele, europske i sjeverne zemlje“. Kroz dokumenta na čijoj je pripremi radio, Budimir Lončar je nastojao da Pokret nesvrstanih vrati na njegova izvorna načela. To jest: na politiku koja polazi od toga da je sloboda naroda, dakako i onih malih, preduslov za slobodu pojedinca. Jugoslavija je u Havani uspjela da reafirmiše osnovna načela Pokreta nesvrstanih i sačuva njegovo jedinstvo od blokovskih težnji da ga instrumentalizuje. Da u Havani prevlada ovo nastojanje Jugoslavije, Budimir Lončar je imao izuzetno važnu ulogu. To ga je kandidovalo za ambasadora u SAD-u, „jednu od najvažnijih dužnosti u jugoslavenskoj diplomatskoj službi (1979–1983)“. Od Vrhovca je saznao „da je sam Tito izjavio da u Washington treba da ide Lončar“. Predstavnik Jugoslavije u UN bio je tada profesionalni diplomata Ignac Golob. „Dva profesionalna diplomata preuzela su sada najvažnije dužnosti u Americi“.

*
* *

Amerika nije bila za Lončara nepoznata. U njoj je započela njegova diplomatska karijera. Ali ni on za Stejt dipartment, naročito posle Šeste konferencije nesvrstanih u Havani. Dve značajke obeležavaju njegov *novi početak* u Americi: naglašavanje kontinuiteta prijateljskih američko-jugoslovenskih odnosa i stvaranje društvenog ambijenta za ciljeve spoljne politike jedne male zemlje sa jednom od svetskih velesila.

U govoru prilikom predaje akreditiva, Lončar je pomenuo posetu Josipa Broza Tita 1977. godine, saradnju u Drugom svetskom ratu, Vudroa Vilsona, detant, iseljeništvo, demokratizaciju međunarodnih odnosa, nesvrstanost, reafirmaciju izvornih načela u Havani.

Lončar je kao ambasador u svim zemljama domaćina uspostavljao intenzivne veze sa društvom u tim zemljama. To je pogotovo važno za dinamično američko društvo, u kome su promene bile *stanje*. Pozivao je predstavnike diplomatske, poslovne, kulturne, akademske elite. Oni su se rado odazivali, nalazeći da jugoslovenski ambasador nije „prazan“: sa njim je moguće razgovarati sadržajno o mnogim pitanjima.

U isto vreme, Lončarovo okruženje predstavljali su predstavnici jugoslovenske intelektualne elite, koji su, raznim povodima, boravili u Americi: na umetničkim gostovanjima, naučnim skupovima ili stručnom usavršavanju. Lično je podsticao i podržavao organizovanje izložbi jugoslovenskih slikara i gostovanja pozorišnih grupa. Sam je širom Amerike držao predavanja. Bio je to način da bolje upozna zemlju domaćina, ali i da njenu javnost obavesti o sopstvenoj zemlji.

Lončar je u Vašingtonu preuzeo dužnost jugoslovenskog ambasadora u vreme mandata Džimija Kartera. Odnosi između SAD i Jugoslavije bili su veoma dobri. Između demokrata i republikanaca postojao je konsenzus o saradnji sa Jugoslavijom kao vanblokovskom državom, koja je politikom nesvrstanosti postala faktor ravnoteže. Ali bi se moglo reći da je pojačano interesovanje za Jugoslaviju bilo vezano za ličnost Josipa Broza Tita. Najpre, njegova poseta SAD-u 1977. godine, zatim njegova bolest, odlazak u bolnicu i smrt.

Dobar poznavalac prilika, tadašnji američki ambasador u Jugoslaviji, Lorens Iglberger dao je tačnu ocenu režima uoči Titove posete Americi: „represivan“ („iako nikako veoma represivan“), sa iznimnim liberalnim iskoracima, koji su „sada ograničeniji u napretku zbog Titovih godina i kulta koji je oko njega stvoren“. Tito je u Americi primljen veoma srdačno.

Smrt Josipa Broza imala je u Americi veliki odjek. Naglašavana je njegova istorijska uloga. SAD su bile zainteresovane da se u Jugoslaviji očuva stabilnost. Naravno, u demokratskom američkom društvu počela su da se otvaraju i „dugo odlagana pitanja“. Povod je bio prevod knjige Milovana Đilasa o Titu. Neku vrstu reakcije predstavljala je Titova

biografija iz pera Ficroja Meklejn. Iz Venecije je, međutim, 24. jula 1980. godine, u kratku posetu Beogradu došao predsednik Karter. „Bila je to naknadna počast Titu“ i podrška kolektivnom rukovodstvu da omogući miran prelaz zemlje na post-titovsko razdoblje.

*

* *

Drugi deo mandata Budimira Lončara u SAD proticao je za vreme nove administracije. Na izborima 11. novembra 1980. godine pobedila je Republikanska stranka. Predsednik je postao Ronald Regan, a potpredsednik Džordž Buš, sa kojim se Lončar i lično poznao. Bilo je to iznenađenje. Ali – „Ono što su neki doživljavali kao prednost u Karterovom vođenju Sjedinjenih Država većini je izgledalo kao slabost i nemoć“.

Nova administracija nije u odnosu prema Jugoslaviji promenila politiku stare administracije. Upravo zbog krize koja se u Jugoslaviji javljala posle smrti Josipa Broza Tita: demonstracije kosovskih Albanaca sa parolom „Kosovo Republika“ i šokantne ekonomske teškoće (nestašica osnovnih proizvoda, nestašica benzina, par-nepar bonovi) – od strateške je važnosti za SAD bila podrška stabilnosti i celovitosti Jugoslavije: „Geopolitički položaj Sjevernoatlantskog pakta predstavljao je branu prema Sredozemlju i nesvrstanim i samim tim čuvao njen položaj u Americi“. Utoliko pre što je, smrću Leonida Brežnjeva, i u Moskvi došlo do promene. Jurij Andropov je još bio nepoznanica, a Mihail Gorbačov će tek doći.

Kao Karter sa Titom, Regan je nastavio da razmenjuje poruke sa Predsedništvom SFRJ, Jugoslavija je kupovala vojnu opremu od SAD, u Jugoslaviju je 18. septembra 1983. godine došao potpredsednik Buš. Odao je priznanje Budimiru Lončaru i izrazio želju da novi jugoslavenski ambasador u SAD bude kao on.

Uoči povratka sa dužnosti ambasadora u Vašingtonu, Lončar je pisao Josipu Vrhovcu, tada predstavniku Hrvatske u Predsedništvu SFRJ: „Potreban mi je predah, ali ne predugi (...) Moje radno mjesto može biti u Beogradu ili Zagrebu, po potrebi i nahodjenju CK SK Hrvatske“. Ali ni hrvatsko rukovodstvo, ni on sam nisu očekivali neko mesto u politici. Lončar se vratio u Državni sekretarijat za inostrane poslove, još jednom kao *čovjek broj dva*: zamenik državnog sekretara Lazara Mojsova. „Makedonac na kadrovskoj listi, ali Srbin po osjećaju“, sa iskustvom u diplomatskoj službi, Mojsov je bio „hladan i nesiguran“.

Dve godine nakon Mojsova, na mesto državnog sekretara za inostrane poslove došao je bosansko-hercegovački političar Raif Dizdarević. Njegov put u diplomatiji nije bio „pravolinijski“. Posle Bugarske, pedesetih godina radio je u Moskvi. Sa njegovim portretom u knjizi Jakovine, Lončar zaokružuje galeriju portreta državnih sekretara za inostrane poslove posle Mirka Tepavca. Svog prethodnika na tom mestu, Raifa Dizdarevića vidi kao sjajnog „u razumijevanju skrivenih značenja kremljevskih priopćenja, uvodnika *Pravde* i sovjetskog birokratskog jezika koji je savladao dok je bio u Moskvi“. Bio je „pomalo nepovjerljiv, formiran na Istoku, daleko tvrdi od svojih prethodnika (...) imao je i antizapadni naboj“. Lončara je video kao prozapadno orijentisanog. Uz naknadno izvinjenje Lončaru, to je i sam priznao.

Posle afere Agrokomerc (skandal sa menicama u Velikoj Kladuši) ostavku je podneo Hamdija Pozderac, predstavnik Bosne i Hercegovine u Predsedništvu SFRJ. Na njegovo mesto došao je Raif Dizdarević. Crna Gora, Srbija, Slovenija, Vojvodina imale su svoje kandidate za novog državnog sekretara za spoljne poslove. Hrvatska je predložila Budimira Lončara. On nikada nije bio u političkim strukturama. Imao je skoro četrdesetogodišnje iskustvo u diplomatskoj službi, kao nijedan od njegovih prethodnika, a pogotovo kandidata. Godinama je bio *drugi čovek* u SIP-u. U celoj istoriji iz ministarstva je postavljen (1965) samo Marko Nikezić: svi drugi su dolazili „spolja“. Ovog puta, začudo, profesionalizam je stavljen iznad drugih kriterijuma. Za državnog sekretara za spoljne poslove postavljen je Budimir Lončar. „Pravi čovjek u pravo vrijeme“ – ocenio je nemački list *Di Velt*. Ali, koje je to vreme u Jugoslaviji a koje u svetu?

*
* *

Izbor Budimira Lončara za čoveka broj jedan u Saveznom sekretarijatu za spoljne poslove bio je široko pozdravljen: na Zapadu s naklonošću, kao i u nekim sovjetskim glasilima, ali i u celoj zemlji. Kao čoveka koji ne dolazi iz „tamnog vilajeta“, već modernog čoveka, koji spada u vodeće političke ljude Jugoslavije, koji „ne samo da znaju što je Zapad, nego su svjesni da Jugoslavija svoje ekonomske, društvene i tehnološke probleme ne može riješiti bez tjesnog kontakta sa zapadnim svijetom“. Sovjetski list *Izvestija* okarakterisao je Budimira Lončara kao „jednog od vodećih diplomata poslijeratnog pokoljenja“. U domaćoj javnosti odjek je bio bez presedana. Oglasili su se diplomati, kulturni i javni radnici, ratni drugovi, sportisti, saradnici. Isticali su njegov profesionalizam, znanje, iskustvo. Književnik i Lončarov saradnik u Bonu, Ivan Ivanji napisao je Lončaru: „Radujem se (...) što u najosetljivijem trenutku za spoljne poslove dolazi najbolji čovek (...) Retke su dobre vesti. Ovo je za mene zaista dobra vest“. A Koča Popović je, kao uvek, bio lapidaran: „to je jedna od pametnih stvari u nizu pogrešnih“.

Pomenute reakcije bile su izraz zasluženog priznanja Budimiru Lončaru ali i izraz očekivanja i nade s obzirom na krizu jugoslovenske države i društva. Izraz neizvesnosti i straha. I spoljna i unutrašnja javnost očekivala je od Budimira Lončara da kao kormilar spoljne politike Jugoslavije preokrene njenu unutrašnju politiku koja je, bilo je već očigledno, vodila u katastrofu.

Tri savezne vlade (Veselin Đuranović, Milka Planinc, Branko Mikulić) nisu zaustavile ekonomsku krizu i započele reformu. Došlo je do centrifugalnih politika republika, što iz različitih interesa, što zbog inercije dogmatskog i nesigurnog partijskog i državnog vrha „I posle Tita – Tito“. Reakcija na konzervativnu, a zapravo prividnu ravnotežu u federalnom centru, bilo je profilisanje različitih orijentacija u republikama ne samo o rešenjima za izlazak iz krize, nego i za budućnost Jugoslavije. U Sloveniji su predlagane tri reforme: ekonomska, politička, partijska s ciljem približavanja zemlje Evropskoj zajednici. U Srbiji, najvećoj republici, došlo je do konsenzusa o preoblikovanju Jugoslavije i rešenja srpskog pitanja kao državnog pitanja. Istorijski značaj u iniciranju ovog procesa imao je Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti (1986), koji je tražio promenu položaja Srbije i srpskog naroda u Jugoslaviji. Ubrzo je, u već postojećim podelama u srpskom partijskom rukovodstvu, došlo do Osme sednice CK SK Srbije (1987). Partijski lider Slobodan Milošević inaugurisan je u *vođu srpskog naroda*. Kao pogonsko gorivo za razbuktavanje srpskog nacionalizma služilo je Kosovo. Deo nacionalnog konsenzusa, uz formalnu i neformalnu opoziciju i Savez komunista Srbije posle Osme sednice CK SK Srbije, postali su i Srpska pravoslavna crkva i Jugoslovenska narodna armija (dva njena generala bili su, posle smrti Josipa Broza Tita, predsednici Republike Srbije).

Jedinstvo vrhova državne, partijske, kulturne i naučne elite u Srbiji dovelo je do snažne mobilizacije masa: mitinzi „antibirokratske revolucije“. Oni su doveli do pada rukovodstava na Kosovu i u Vojvodini. U planiranom pohodu na druge republike, srušeno je i rukovodstvo Crne Gore, dok je Slovenija pohod zaustavila. Ništa se nije dogodilo a da nije bilo najavljeno. To nije bilo moguće bez ratova za teritorije. Tokom leta avionom iz Malezije, 6. juna 1990. godine, mladom makedonskom diplomati Srđanu Kerimu, na njegov komentar „Bit će rata, ako ovako nastavimo“, Borisav Jović (od 15. maja 1990. godine predsednik Predsedništva SFRJ) je rekao: „Pa što? Ako treba i bit će“. „Sloveniju ćemo izbaciti, Hrvate ćemo zajebati i podijeliti, a vi ostali se ne brojite“. Jugoslaviju treba urediti prema željama Srba, jer ne može najveći narod imati najmanje vlasti, govorio je Jović. „Malo ćemo ratovati, malo pregovarati. Nađemo li s Hrvatima rješenje, Bosna će pasti“ (autentičnost razgovora potvrđuje sam Jović u svojoj knjizi *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*, Beograd 1995). Kerim je odmah obavestio Lončara, koji nije mogao da veruje.

Knjiga Jakovine sa Lončarom, preciznije nego druge knjige o raspadu Jugoslavije, otvara pitanje: šta su u toj situaciji mogli da urade drugi? Odbijani su svi predlozi rešenja: konfederacija, rezolucija o mirnom razlazu... Došlo je do suprotstavljanja delegata iz Srbije zapadnoevropskim vrednostima na 14. kongresu SKJ i rasepa SKJ koji će odrediti dalje odnose u Jugoslaviji. U konačnici, doći će do osamostaljenja Slovenije i Hrvatske. (Nedavno je bivši predsednik Republike Slovenije, Milan Kučan, rekao: „Ne verujem nikome u Sloveniji ko kaže da je rođen sa ambicijom da Slovenija bude samostalna država (...) ipak smo mi Slovenci mnogo ulagali u Jugoslaviju. Bila je to naša država. I dok je zemlja mogla da se menja u pravcu u kom smo želeli, trebalo je uložiti sve napore da se to uradi. U trenutku kad se dođe do saznanja da to nije moguće treba tražiti alternativu.“)

U pomenutoj situaciji došlo je do napada i na SSIP kao na „bijelokosnu kulu“, „a sa druge strane kao važan faktor u vremenu kada su postojale ideje o rekonstruisanju Jugoslavije“. Udar je išao na pojedine diplomatske predstavnike (Živorad Kovačević, Božidar Gagro, Petar Živadinović, Redžep Suroi). Kakav je manevarski prostor imao SSIP, posebno Budimir Lončar, dočekan u svetu i u jugoslovenskom društvu sa velikim očekivanjima? Kao visoki profesionalac on je znao: „Diplomacija je i dalje važna, ali na stanje u državi nije se moglo utjecati“.

*

* *

SSIP je bio mesto na kome se formulisala *alternativa*. Spoljna politika nesvrstane Jugoslavije okrenute svetu bila je u interesu zemlje, ali je postajala sve više inkompatibilna sa unutrašnjom politikom. Jedinstvo države nije se moglo održati sa pretenzijom najveće republike da njome ovlada, to jest po cenu slobode drugih naroda. Kao da se radilo o dve države. Novi državni sekretar delovao je u tri pravca. Najpre, jačanje kompetentosti SSIP-a kako bi bio sposoban da razume promene u svetu i izbegne opasnost da se zemlja nađe na njihovoj margini. Dovodio je mlade darovite ljude iz svih republika (Novak Pribičević, Srđan Kerim, Miodrag Trajković, Zvone Dragan). Uspostavljao je međugeneracijski dijalog (uz mlade, Cvijeto Job, Miroslav Kreačić). Sam je radio mnogo i isto je zahtevao od saradnika („U SSIP-u se radilo od jutra do mraka“). Njegov kabinet je bio mali, ali homogen i profesionalan. Zatim je na sednicama Saveznog izvršnog veća i na zasedanjima Narodne skupštine govorio sa stanovišta integriteta i jedinstva Jugoslavije kao racionalnog okvira za nužne reforme u skladu sa evropskim kretanjima. Najzad, svim snagama i umećem iskusnog profesionalca nastojao je da „zemlja koja je болоvala“ ostane prisutna u svetu: „Guralo se u svim smjerovima da bi se pokazalo da Jugoslavija participira i gradi ono što je bila europska perspektiva“. Na tragu regionalne perspektive održan je sastanak ministara spoljnih poslova balkanskih zemalja, prvi posle 1945. godine. Na istom tragu bila je kasnije Pentagonala (Italija, Austrija, Jugoslavija, a zatim i Mađarska i Čehoslovačka). Važan diplomatski uspeh Jugoslavije bio je njen izbor na sastanku u Nikoziji za predsedavajuću zemlju u Pokretu nesvrstanih – važno mesto u pripremi i održavanju Devete konferencije nesvrstanih u Beogradu (4–7. septembar 1989). Na 43. sastanku Generalne skupštine UN Jugoslavija je izabrana za nestalnu članicu Saveta bezbednosti. U Jugoslaviju je došao Mihail Gorbačov, novi lider SSSR-a, promoter politike *glasnosti* i *perestrojke*. Iako su sovjetska i jugoslovenska očekivanja bila različita, obe delegacije ostale su na nivou odnosa koji su 1955. godine utvrdili Tito i Hruščov. Tako je „Jugoslavija za koju se mislilo da je crkla, ipak (...) uspjela“. U nastavku ove ocene, Budimir Lončar je dodao: „Nemojmo se varati, naš rejting je nizak, ali mi smo u mogućnosti da ga upotrebimo“. Već je bilo jasno da su „drugi sada grabili naprijed dok je Jugoslavija jurila unazad“. Knjiga Jakovine sa Lončarom to pitanje otvara kao ključno za razumevanje raspada jugoslovenske federacije u ratu. Ona ukazuje kako se provincijalna samouverenost u avangardnu ulogu Jugoslavije (sukob sa Staljinom, samoupravljanje, nesvrstanost) pretvorila u dogmu („gradimo društvo bez presedana“). Ali, u središtu njihovog odgovora na ovo pitanje

je različita percepcija globalnih promena u svetu na Istoku i Zapadu Jugoslavije. Ta percepcija je, naročito posle razlaza na 14. kongresu SKJ (januar 1990), odredila sudbinu jugoslovenske federacije.

Svet je na kraju Hladnog rata bio zainteresovan za mirno rešenje jugoslovenske krize i njenu stabilnost. U Jugoslaviju su dolazile delegacije Evropske zajednice. Međunarodne finansijske institucije podržale su reformsku vladu Ante Markovića. Smanjena je bila i napetost između velikih sila. Na čelu SAD-a (od 1988) bio je Džordž Buš, na čelu SSSR-a Mihail Gorbačov. Došlo je do pregovora.

Na globalni odnos Istoka i Zapada, raspad istočnog bloka i uspostavljanje novog svetskog poretka reagovala su sve socijalističke federacije. U SSSR-u i Čehoslovačkoj kao stvarno priznato je do tada samo deklarativno pravo naroda na samoopredeljenje. U jugoslovenskoj federaciji nije više bilo jednog prioriteta: republike su uspostavile svoje prioritete.

U Srbiji je kao prioritet postavljeno rešenje srpskog pitanja: centralizacija Republike, srbizacija Jugoslavije ili stvaranje etničke države srpskog naroda. Donet je novi Ustav Republike Srbije kojim su ukinute autonomne pokrajine Kosovo i Vojvodina. Počelo je političko organizovanje, a zatim i naoružavanje Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: „Sad ili nikad“. Srbija hoće u Evropu, govorio je Slobodan Milošević, ali na „belom konju“.

U Sloveniji su predlagane reforme: ekonomska (tržišna privreda), politička (pluralizam i parlamentarna demokratija) i partijska (napuštanje demokratskog centralizma). Sve kao preduslov za evropske integracije. Drugim rečima: „Europa zdaj“. Reakcija na to bilo je najavljeno izbacivanje Slovenije iz Jugoslavije. Ono je počelo mnogo pre oružanog sukoba: odlazak beogradskih intelektualaca, na čelu sa Dobricom Ćosićem, u Ljubljani na razgovore sa slovenačkim intelektualcima; pokušaj državnog udara u Sloveniji; suđenje Janši, Borštneru i Tasiću u Ljubljani na srpskom jeziku; pritisci na predstavnike Slovenije u Predsedništvu SFRJ (koji su dobro istraženi u savremenoj slovenačkoj historiografiji); skup u Cankarjevom domu povodom štrajka rudara u Trepči i kao odgovor – bojkot slovenačke robe u Srbiji.

Da li je u takvom razvoju događaja SSIP mogao ostati *alternativa* i zastupati politiku integriteta i jedinstva zemlje kao racionalnog okvira za unutrašnje reforme? Naročito posle proglašenja državne nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, kad je i sam počeo iznutra da se raspada. U razgovoru sa nemačkim ministrom inostranih poslova Ditrihom Genšerom (2. decembra 1990) Budimir Lončar je rekao: „Buduća Jugoslavija bit će još elastičnija Federacija, s jakom samoupravom“. Bio je to i za uvek analitičnog Lončara više izraz želje nego mogućnosti.

*

* *

Posle raspada istočnog bloka promenio se položaj Jugoslavije: ona više nije bila faktor ravnoteže u Evropi. Paradoksalno, ali dok se zemlja raspadala, jugoslovenska diplomatija nastojala je da je prikaže „dovoljno atraktivnom, konstruktivnom“, a sebe „sposobnom“. Poslednja prilika za to bila je invazija Iraka na Kuvajt (2. avgust 1990). SSIP je odmah osudio agresiju Iraka, tražio povlačenje iračkih trupa i pregovore. Kao zemlja koja je predsedavala u Pokretu nesvrstanih, Jugoslavija je insistirala na principijelnom stavu Pokreta prema sukobu dve nesvrstane države. Na konferenciji ambasadora nesvrstanih država u Beogradu podržan je stav SSIP-a. Međutim, Predsedništvo SFRJ, čiji je predsednik bio predstavnik Srbije Borisav Jović, više je odmagalo nego što je podupiralo ovu inicijativu vrha jugoslovenske diplomatije.

Jugoslavija je 80-ih godina Iraku prodavala oružje, čemu se protivio Budimir Lončar. Ekonomske veze sa Irakom bile su dobre. Njihov prekid je za Jugoslaviju značio veliki gubitak. Prema nekim kasnijim procenama, Jugoslavija je u Iraku izgubila milijardu i 300 miliona dolara, a otuda se vratilo 7000 radnika. U procepu između *korisnog* i *principijelnog*, SSIP i državni sekretar su se odlučili za principijelan stav, smatrajući da on učvršćuje jedinstvo Pokreta nesvrstanih. Lična diplomatija državnog sekretara bila je izuzetno intenzivna. Njegov

zamenik, Milivoje Maksić, rekao mu tada: „Nesvrstanost je tvoje čedo“. Lončar je razgovarao sa više evropskih i američkih državnika, posetio je više nesvrstanih zemalja, stigao je i u Bagdad, gde ga je primio Sadam Husein. Irački lider nije pokazao spremnost na povlačenje. On je rat sa Sjedinjenim Državama smatrao „majkom svih bitaka“.

Sjedinjene Države sa saveznicima izvršile su napad na Irak 16. januara 1991. godine. „Akcija će potvrditi“, rekao je predsednik Džordž Buš, „da nijedna zemlja ne može da se suprotstavi čitavom svetu, niti da će ijednoj zemlji biti dozvoljeno da brutalnim napadima osvaja svoje susede“. (Da ova lekcija nije naučena pokazaće Srbija 1999. godine). Sadam Husein bio je prisiljen da se povuče iz Kuvajta 26. februara 1991. godine. Bio je oslabljen, ali nije pao.

*

* *

Izvesnu nadu u rešenje jugoslovenske krize pobudio je novi predsednik Savezne Vlade Ante Marković. Direktor privrednog giganta „Rade Končar“ i predsednik Vlade Republike Hrvatske, Marković je verovao da će ekonomskim reformama dovesti do izlaska iz krize. Poznavanje složenih političkih odnosa u jugoslovenskoj federaciji bila je njegova slaba strana. Na 14. kongresu SKJ, posle rasepa, izjavio je: „Ostaje jugoslovenska država“, iako je rasep u Partiji kao kohezionom činiocu jugoslovenske složene države bio početak njenog kraja.

Federalne institucije su sve teže međusobno sarađivale jer su već i iznutra bile podeljene. Ante Marković i Budimir Lončar bili su saglasni u orijentaciji na ekonomske reforme. Razlikovali su se u odnosu prema Jugoslovenskoj narodnoj armiji i generalu Veljku Kadijeviću lično. Marković je sve do upada Srbije u monetarni sistem bio uveren da kontroliše situaciju, a tek ga je odlazak generala Kadijevića u Moskvu, bez znanja Vlade, upozorio na opasnost koja dolazi od JNA. Pomišljao je na smenu Kadijevića, ali već je bilo kasno. Propustio je da pokaže odlučnost u vreme „balvan revolucije“ u Kninu (12. avgust 1990), ubistva hrvatskih policajaca u Borovu Selu, ulaska jedinica JNA u Vukovar (januar 1991). JNA se, u posebnoj deklaraciji (januar 1991) obavezivala da će braniti socijalistički sistem i integritet zemlje. To je bilo kompatibilno sa politikom Slobodana Miloševića.

Zapad je pozivao na mirno rešenje jugoslovenske krize. Integritet države u slobodi, sa pluralizmom i pravnom državom. Nemački parlament je isticao: „i bez dvojbe postoji pravo na samoopredeljenje do otcepljenja“. Obećavana je finansijska pomoć i prijem Jugoslavije u Savet Evrope. Retki su bili u to vreme evropski zvaničnici koji su kao Katrin Lalimijer, generalni sekretar Saveta Evrope, upozoravali da u Jugoslaviji „klatno može otići u suprotnom pravcu“. Vidljivo je bilo da se „s komunizmom odbacuje i sve ono što se na bilo koji način može povezati s rečju 'socijalizam'“. Na javnoj sceni su, sa revanšističkim pretenzijama, već bili predstavnici snaga poraženih u Drugom svetskom ratu. Ali je i opozicija svoj legitimitet zasnivala na negiranju i odbacivanju svih tekovina razvoja posle Drugog svetskog rata, najdužem razdoblju mira.

Savezni sekretar za inostrane poslove našao se pod pritiskom koji je dolazio s raznih strana. Dovedeni su u pitanje njegovi politički motivi. Jakovina to ovako objašnjava: „U društvima u kojima nije postojala rasprava, u kojima historiografije nisu otvarale i verno tretirale motive različitih skupina u različitim razdobljima, Lončar postaje žrtva stava koji je unisono ocenjivan kao antihrvatski (antislovenski, antisrpski...)“. Šta o tome kažu istorijski izvori iz tog vremena?

Lončar je u leto 1990. godine, obraćajući se mladim diplomatima pred njihov odlazak na dužnost, „govorio zapravo o sebi“, primećuje Jakovina. Svet prolazi kroz velike promene, sa krajem Hladnog rata, promenio se i položaj Jugoslavije, moraju se preispitati i vlastite dogme i ući u evropski sistem integracija. „Svatko ima pravo na svoj nacionalni identitet, na svoja uvjerenja, čak i na svoje emocije, ali isto tako ima obavezu na profesionalnu racionalnost i na jugoslovensku funkciju koju sada obavlja“. Navodio je primer Bavarske, koja je „vidljiv

faktor u svijetu, a nije protiv cjeline Njemačke“ (...) „tako će vjerojatno biti s republikama u Jugoslaviji“. Nije to bilo samo stanovište pojedinca koji je pripadao generaciji koja je stvarala jugoslovensku federaciju. Bila je to objektivna pozicija pametnog i odgovornog pojedinca. Budimir Lončar je Hrvat, u jugoslovenskoj federaciji predstavljao je Republiku Hrvatsku. Zastupao je politiku integriteta jugoslovenske zajednice kao okvir definisan u interesu svakog jugoslovenskog naroda, slobode naroda kao pretpostavke za slobodu svakog pojedinca. Cilj SSIP-a i saveznog sekretara za spoljne poslove bio je očuvanje Jugoslavije, „ne po cenu ostanka na ovome danas, nego kretanja naprijed, preobražaja“. U avgustu 1991. godine, Lončar se pitao da li sme ostati na funkciji saveznog sekretara i „na taj način sudjelovati u raspadu Jugoslavije i to još kroz građanski rat“.

*

* *

Nakon oružane intervencije u Sloveniji, posle sukoba u Kninu i Pakracu, pritisak JNA koncentrisao se na Slavoniju i Baranju u Hrvatskoj. Posle neuspeha Konferencije u Hagu (8. septembar 1991), pod predsedništvom lorda Karingtona, postavljalo se pitanje: kako zaustaviti rat? Savet bezbednosti doneo je (25. septembra 1991) Rezoluciju u kojoj je pozivao na mirno rešenje, ali je obavezao sve države da „u svrhu uspostave mira i stabilnosti u Jugoslaviji odmah provedu opći i potpuni embargo na sve isporuke oružja i opreme Jugoslaviji dok ovo Vijeće drukčije ne odluči“. Američki državni sekretar Džejms Bejker bio je veoma jasan: „Rečeno je da mnoge strane snose odgovornost, ali želim reći da po našem mišljenju Vlada Srbije i jugoslovenska savezna vojska snose posebnu, što više, sve veću odgovornost za mračnu budućnost koja čeka Jugoslaviju ako ne zaustave krvoproliće i ako ne odustanu od puta nasilja koji sada slijede“. Vojska je, po Bejkeru, „započela nešto što se može opisati samo kao vojna intervencija protiv Hrvatske“.

Na sve ove akcije, Srbija je, krajem septembra 1991. godine odgovorila „delimičnom mobilizacijom“. U isto vreme, započela je kampanja protiv saveznog sekretara za inostrane poslove. U Predsedništvu SFRJ, u čijem su radu učestvovali predstavnici samo dve republike, Borisav Jović je rekao: „On nam smeta“.

Samo tri dana kasnije Lončar je u Saveznom veću Skupštine Jugoslavije rekao: „Mi nemamo pravo uništavati sebe. Mi nemamo pravo na građanski rat (...) stvarati oko sebe opći koloplet genocida za koji više nećemo ni znati kakav je politički, ideološki, nacionalni.“

Ostavku je podneo 12. decembra 1991. godine: „Užasnut sam i potresen žrtvama i razaranjima u Hrvatskoj i u mojem užem zavičaju, koji sam nosio sobom svuda po svijetu i bez kojeg ne bih bio to što jesam. Moja je ostavka, zato, i protest protiv rata u Hrvatskoj i izraz moje osobne odgovornosti i gorčine što savezna vlada, član koje sam bio, nije uspjela i mogla spriječiti tragediju.“

Rešenje jugoslovenske krize ratom imalo je alternativu koja je odbačena: „Bili smo na vratima ulaska u Vijeće Europe, u punopravno članstvo OECD-a, najperspektivniji kandidat za asocijaciju sa Europskom zajednicom i za dobijanje velike finansijske pomoći. Sva ta vrata su zatvorena“.

Pre podnošenja ostavke, Lončar se savetovao sa prijateljima. Od Koče Popovića stigla mu je poruka: „Neka onda ovo bude trenutak istine, neka svako od nas ispita svoju savjest“. „Mada se previše držao svojih prerogativa i rijetko išao cestom koja više nikamo nije vodila“, kaže Jakovina, Lončar je odstupio kada je bio uveren da ništa više ne može da uradi a nije hteo da preuzme odgovornost za sve ono što će doći (podeljena Hrvatska, totalni rat u Bosni i Hercegovini, međunarodne sankcije Srbiji, rat na Kosovu i intervencija NATO-a). Sa svim sastavnicama svog složenog identiteta, a možda upravo zbog njih – „Hrvat sam po nacionalnosti, demokrata i Jugoslaven po vokaciji, Beograđanin po mjestu boravka. Sve je to moj izbor i neću ga se odreći“ – Budimir Lončar je, u promenljivim ulogama države, ostao pojedinac sa nepromenjenom ulogom.

*
* *

Imenovanje Budimira Lončara za saveznog sekretara za inostrane poslove pozdravljeno je i u jugoslovenskoj i u svetskoj javnosti. Posle njegove ostavke zažalio je samo svet. Više državnika i političara u svetu odalo je priznanje Lončaru i izrazilo žaljenje i zabrinutost zbog njegovog povlačenja. Poruke je primio od Vilija Branta, Lorensa Iglbergera, Ficroja Meklejna, Džordža Sorosa.

Beograd je nekada imao velike simpatije za Budimira Lončara, čak je oponašao njegovu formu. Na dočeku 1992. godine, na večeri u stanu Lončarovih, kojoj su prisustvovali novinar Boro Krivokapić i diplomata Novak Pribičević, u prozor stana Lončarovih bačen je kamen. Umalo nije pogodio domaćicu. Šta se promenilo? Lončar je ostao isti, a Beograd je, po rečima srpskog istoričara Ivana Đurića, postao „centar zla“. Lončarovi su prolazili kroz izopštenost.

Iskusni diplomata, nije, međutim, zaboravljen u svetu. Budimir Lončar je dobio više ponuda. Najozbiljnija je bila ponuda generalnog sekretara Ujedinjenih nacija Butrosa Galija da ode u Indoneziju, zemlju koju je dobro poznao i koja je u to vreme predsedavala u Pokretu nesvrstanih. „Svi su tražili samo savjete, manje izravno djelovanje jer se bez funkcije ne može djelovati“. U Indoneziju će ga, 2002. godine, vratiti još jedna misija, posrednička, između Džakarte i pokrajine Aceh.

Ni nove vlasti u Hrvatskoj nisu ignorisale Budimira Lončara: bilo im je potrebno njegovo iskustvo, ugled i veze sa svetom. Franjo Tuđman je 1995. godine ponudio Lončaru da se vrati u Hrvatsku „kao ambasador s posebnim ovlastima“. Lončar je odgovorio: „Zahvaljujem vam predsjedniče na ponudi. Što se vas tiče, ja bih ponudu prihvatio, ali oko vas ima tako puno uskih ljudi, da to uskoro ne bi bilo dobro niti za mene, niti za vas, pa ponudu moram odbaciti.“ Tuđman je ponovo razgovarao sa Lončarom 10. novembra 1996. godine, pa još jednom na Pantovčaku 10. septembra 1997. godine. Prema Jakovini, „Lončar je s vremenom vjerojatno postao neformalni savjetnik hrvatske diplomacije“.

Tokom prvog predsedničkog mandata Stjepana Mesića, Lončar mu je često bio sagovornik. Nakon reizbora 2005. godine, Mesić je od Lončara tražio da postane „specijalni savjetnik za unutarnju i vanjsku politiku, kao volonter“. U toku predsedničkog mandata Ive Josipovića, Lončar je bio predsednik Savjeta za vanjsku politiku. Posebnom misijom smatrao je dobre odnose u regionu. Sretao je političare nove generacije.

Na svoj način, mudar i gospodstven, Budimir Lončar je i danas prisutan u javnom životu Hrvatske i regiona. Sa knjigom Tvrtka Jakovine, *Budimir Lončar. Stoljeće pregovaranja*, ta će prisutnost biti trajna.

U Beogradu,
jun–avgust 2020.